

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

Preocupats per una pandèmia que encara no dona el seu braç a tòrcer i mentre s'accentuen les urgències derivades del canvi climàtic ens hem obligat de celebrar l'efemèride d'una de les màximes manifestacions del geni humà: la fundació de **Venècia**. La *Serenissima Repubblica* ha viscut de tot, entre altres diverses pandèmies, de fet la paraula quarantena va néixer a **Venècia**, al segle XIV, per definir l'aïllament de quaranta dies imposat a qui arribava a l'illa en plena onada de pesta negra. I una de les més famoses màscares del carnaval venecià, la coneguda com a *medico della peste*, era un antifaç amb un bec llarguíssim al qual se li posava herbes aromàtiques per purificar l'aire que es respirava. En aquests moments de sotsobre, val la pena treure forces de meravelles com **Venècia**. Si la humitat ha estat capaç de tal magnificència segur que podrà amb els reptes actuals.

A cavall entre el segle XIX i el XX **Georg Simmel** es preguntava: Són les ciutats "obres d'art"?, per respondre tot seguit: A Itàlia, segurament sí¹. L'afirmació era conseqüència de la fascinació que li va causar les ciutats transalpines. I entre aquestes cap com **Venècia**. El filòsof alemany s'havia trobat davant d'alguna cosa màgica suspesa entre el cel i la terra com la definí **Josep Pla** pel qual era, sens dubte, la ciutat més bella del món². Aquesta afirmació l'han repetit infinitat d'il·lustres visitats molts dels quals hi van viure, van crear i fins i tot, van morir en ella: **Wagner, Goethe, Mann, Morris, Dickens, Balzac, Cocteau, Sand, Hemingway, James, Heine, Rilke, Nietzsche, Proust, Pound, Ruskin, Diaghilev, Stravinsky, Brodsky, Van Dick, El Greco, Turner, Renoir, Monet, McNeill Whistler, Wright, Le Corbusier, Kahn, Moneo, Miralles, Stirling, Chipperfield**... Enguany aquesta meravella compleix ni més ni menys que mil sis-cents anys.

Segons la tradició va ser al migdia del 25 de maig de 421, Dilluns de Pasqua (*la pasquetta*), que es posava la primera pedra de l'església de **San Giacomo** (*San Giacométo*) com a agraïment per la miraculosa extinció d'un incendi que devastava l'indret. El temple s'aixeca a Rialto (Rius Altus, és a dir, riu profund) una de les primeres illes de la llacuna on s'establiren la gent de terra ferma que fugia de les invasions

¹ G. Simmel, Roma, Florencia, Venècia, Madrid, 2013.

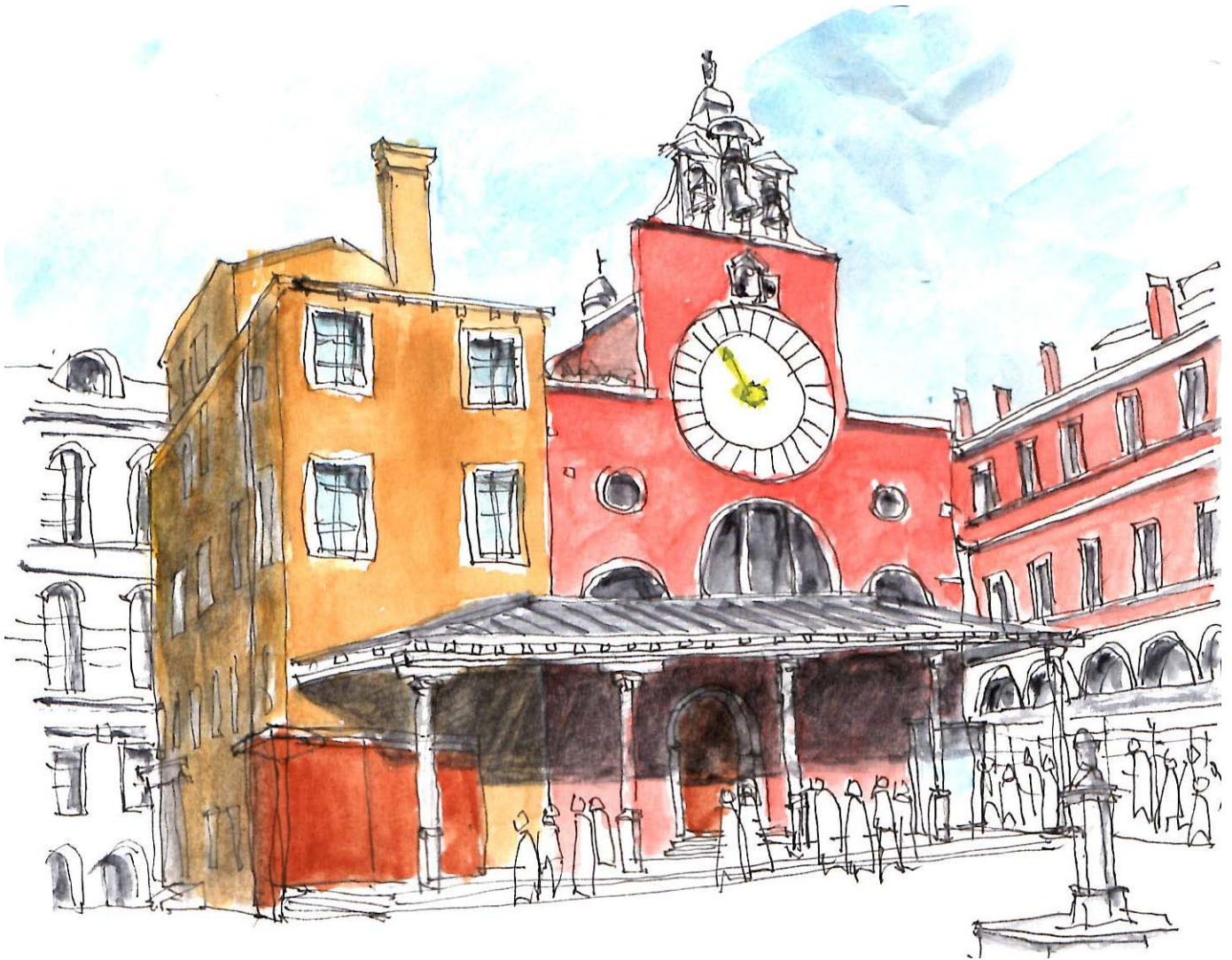
² J. Pla, Cartes d'Itàlia, Barcelona, 1969

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

germàniques. Com a tota fundació mítica la data triada no va ser casual. El naixement de la ciutat coincideix amb l'anunciament del naixement de Crist que, segons la tradició catòlica, va fer l'Arcàngel Sant Gabriel a Maria.

1. Església de San Giacomo (E.Dilmé).

El centenar llarg d'illes de la llacuna unides per uns quatre-cents pots es van organitzar a través d'una república que va saber treure profit de la seva situació frontissa entre Orient i Occident. Al segle XII, gràcies a l'ajuda que va prestar a l'Imperi Romà d'Orient, aconseguí dominar el comerç a la

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

mediterrània així com els fluxos de la ruta de la seda. Van ser segles d'expansió, riquesa i refinament. Es portaven obres d'arreu i els millors arquitectes i artistes del continent hi treballaven. L'esplendor de la Sereníssima es va començar a eclipsar amb el descobriment de noves vies cap a llunyà Orient i, molt especialment, amb el descobriment d'Amèrica. Tot agreujat per diversos brots de peste que, al segle XVII, la van assolir reduint en un terç la població. El 16 de maig de 1797 va caure en mans de **Napoleó** que va posar punt final a més d'un miler d'anys d'independència. Els francesos la cediran als austríacs després de crear la **via Garibaldi**, els jardins de *Castello*, traslladar la catedral de **San Pietro di Castello** a **San Marco**, concentrar els enterraments a l'illa de **San Michele**, obrir l'**Strada Nuova**, enretirar les portes que tancaven el ghetto jueu (el primer que va haver-hi al món) i, de pas, saquejar-la en marxar. El mateix que faran els receptors no abans de fer arribar el tren per, com diu **Tiziano Scarpa**, estacar aquest llenguado colossal³. Quasi un segle després Venècia entrava a formar part del regne d'Itàlia i poc després Mussolini acabarà per fixar-la a terra ferma amb el **ponte Littorio** (avui della **Libertà**) de l'enginyer **Eugenio Miozzi** (1931). Les dues infraestructures quedaran connectades en el nou mil·lenni amb el pont de la **Constitució**, el quart sobre el **Gran Canal**, obra discutida de **Santiago Calatrava** (2008). Certament, són pocs ponts, però per contra, hi ha un eficaç servei de traghetto, les gòndoles que creuen de banda i a banda el canal. Una forma barata de pujar a aquest tradicional transport sense deixar-se una fortuna. Finalment, per absorbir l'entrada de cotxes i autobusos es va crear, als anys seixanta del segle passat, l'illa artificial del Tronchetto i el 2010, **Francesco Cocco**, el sistema de transport urbà sobre elevat que la connecta amb piazzale Roma.

El segle XX veurà com el turisme revifava l'economia local darrere d'esdeveniments pioners com la Biennal d'Art (inaugurada el 1893) o el Festival de Cinema (encetat el 1932) però també, com s'arribava a una massificació extrema que va foragitar la població local i va posar en greu perill el patrimoni, amb agressions com el pas dels immensos creuers per davant de **Sant Marc**. La preocupació universal per Venècia va

³ T. Scarpa, Venecia es como un pez, Barcelona, 2009

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

portar a directors de diferents museus del món recolzats per famosos com el director **Francis Ford Coppola** o el cantant **Mick Jagger** a demanar al president i al primer ministre italià que la visita de **Venècia** s'organitzés com si fos el Louvre⁴. D'entrada ja s'ha aconseguit aturar als grans creuers.

2. Vista de la piazzetta de San Marco des del Bacino de San Marco (E.Dilmé).

Recordo la darrera vegada que vaig anar a Venècia. Va ser amb la família, el Nadal del 2019, just abans de l'esclat de la pandèmia que, malauradament, ens va impedir tornar-hi a la primavera per la inauguració de la Biennal d'Arquitectura. Ara bé, en aquella època, vam tenir la sort que uns inesperats episodis d'*aqua alta*, pocs dies abans de la nostra arribada, provoqués una gran quantitat d'anul·lacions, per disgust del comerç local. L'agradable conseqüència va ser que la ciutat estava menys plena de l'habitual i van poder gaudir-la sense la saturació d'altres vegades. Entrar directament a la Catedral de

⁴ Il Gazzettino, 2 de juny del 2021, ilgazzettino.it

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

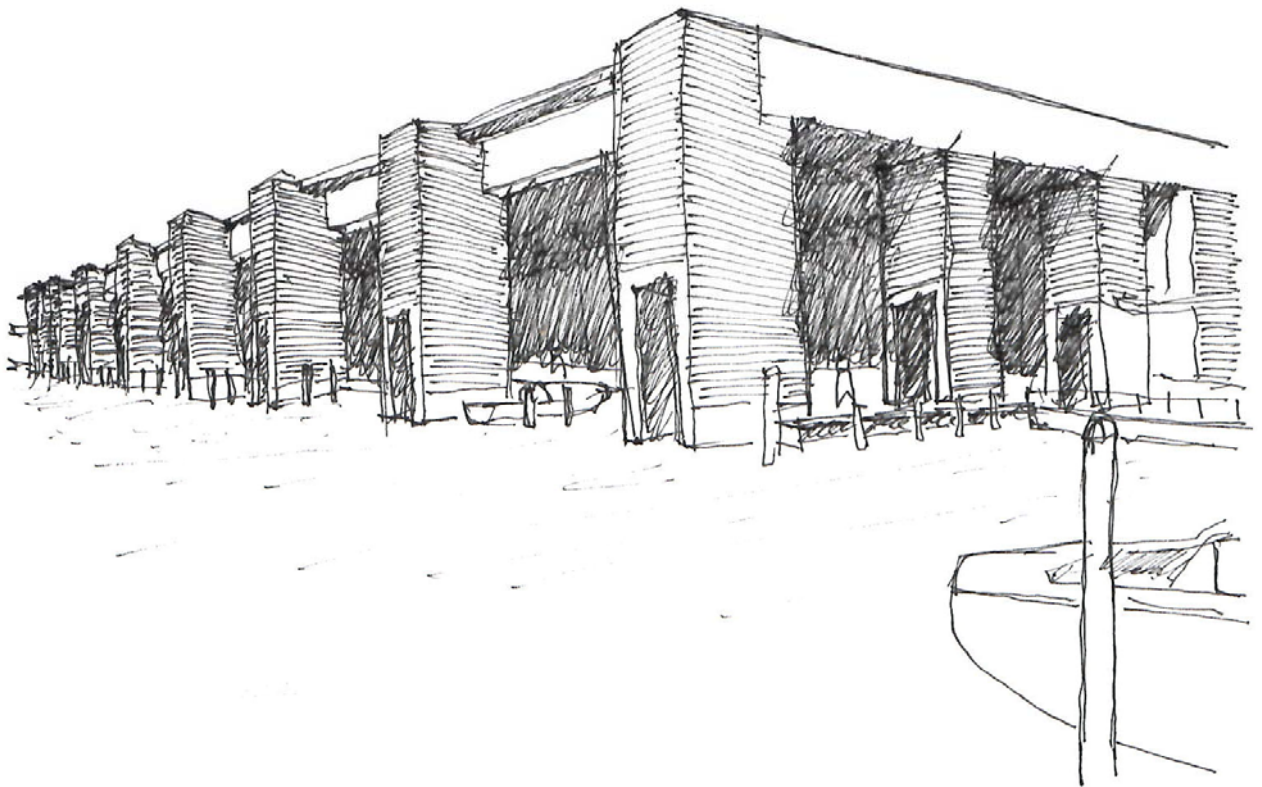
Sant Marc sense les cues, que ens havien fet desistir en altres ocasions, era excepcional i, un cop a dintre, la meravella que es contempla ens va fer maleir les vegades que per mandra a l'espera no hi vam entrar. Per la meva parella és el millor temple que ha vist mai i mira que n'hem visitat! En tot cas, aquell fenomen meteorològic resultat de la combinació de lluna plena, càlid Scirocco africà i fred Bora centre-europeu fa que els venecians visquin pendents dels butlletins meteorològics i, sobretot, de les sirenes que avisen de pujades sobtades de l'aigua que es miren de pal·liar amb les *passarelle* tan usuals en les zones baixes com la piazza **San Marco**. Sembla, però, que finalment el mòdul experimental electromagnètic, **MOSE** (nom en italià del profeta Moisés que, segons la Bíblia, separar les aigües del mar Roig en la seva fugida d'Egipte) ha començat a funcionar aturant l'entrada d'aigua a la llacuna quan la marea supera els 1,10 cm d'alçada.

Vam arribar al capvespre en *motoscafo* (els taxis de l'aigua) des de la magnífica terminal aquàtica de l'aeroport *Marco Polo* obra d'**One Works + SAVE Engineering** (2006). Vam passar al costat de **Murano**, la famosa illa del vidre on **Giorgio Macola**, amb gran habilitat, ha convertit una immensa fàbrica, le *Vechie Conterie*, en un complex residencial (2015) i, després, per la banda de l'illa de *San Michelle* on **David Chipperfield** ha bastit una excel·lent ampliació del cementiri (2007). Vam vorejar el *sestiere de Cannaregio*, fent parada en *Madonna dell'Orto* (església gòtica amb excel·lents Tintoretos) per embocar el seu canal franquejat, a l'esquerra, pel complex residencial *Sacca San Girolamo* de **Franco Bortoluzzi i l'Ufficio di Urbanistica del Comune di Venezia** (1990) seguit del *Pio Loco delle Pinitenti* rehabilitat com a residència de padrins per **Maura Manzelle** (2013) i, a la dreta, pel *Campus Economia Ca' Foscari* de **Romero Ballardini i Vittorio Spigai** (2004), mentre s'anava posant el sol.

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

3. Estació marítima de Venècia (E.Dilmé).

Tot seguit, vam creuar per sota del pont dels *Tre Archi* (l'únic amb més d'un ull en tota la ciutat) i vam veure com la llum artificial il·luminava les fondamente que, a cada costat, com un passatge fluvial, ens acompanyaven mentre es distingia els deliciosos interiors de les cases. Pel comissari **Brunetti**, l'investigador creat per l'escriptora **Donna Leon**, el barri de **Marco Polo** és el més bonic de la ciutat i, per tant, del món⁵. Tothom passa en un moment o en un altre per l'*Strada Nova* sobretot si va o ve de l'*Stazione Venezia Santa Lucia* (**Mazoni-Vallot-Pirilli**, 1924-43). Es tracta dels pocs carrers rectilinis que es troben a **Venècia** conjuntament amb la *Via XXII Marzo* a *San Marco*, la *Calle Lunga San Barnaba* a *Dorsoduro* i *Barbaria delle Tole* a *Castello*. Per cert, la zona de la

⁵ D. Leon, *Fatal Remedies*, Londres, 1999.

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

fondamenta della Misericordia és un dels més animats de la ciutat al capvespre.

A continuació, ja negra nit, vam desembocar al *Gran Canal* tot un espectacle d'embarcacions, gent i magnífics palaus: *Ca' Pesaro* (rehabilitat per **Boris Podrecca** i **Marco Zordan**, 2002), *Ca' d'Oro*, *Ca' Da Mosto*, *palazzo Sagredo*, *palazzo Michiel dalle Colonne*, *palazzo Valmarana*, *Fondaco dei Turchi* (Museu d'Història Natural), *Fondaco dei Tedeschi* (remodelat per **Rem Koolhaas** el 2002)... fins a baixar a la parada del *Ponte de Rialto* després de passar per sota d'ell tot il·luminat i ple de gent badant sobre el canal.

Poques vegades he arribat a Venècia des de l'aeroport i cap abans a l'horabaixa. Amb freqüència, quan estudiava a la ciutat de l'Emilia-Romagna ho feia al matí i en tren. Passar de terra ferma a flotar sobre la llacuna era increïble, però arribar-hi al capvespre amb *motoscafo* el supera. Ara veig que el mitjà i el moment importen. **Thomas Man** a *La mort a Venècia* va deixar dit que abordar-la d'una altra manera seria com entrar a un palau per la porta del darrere⁶.

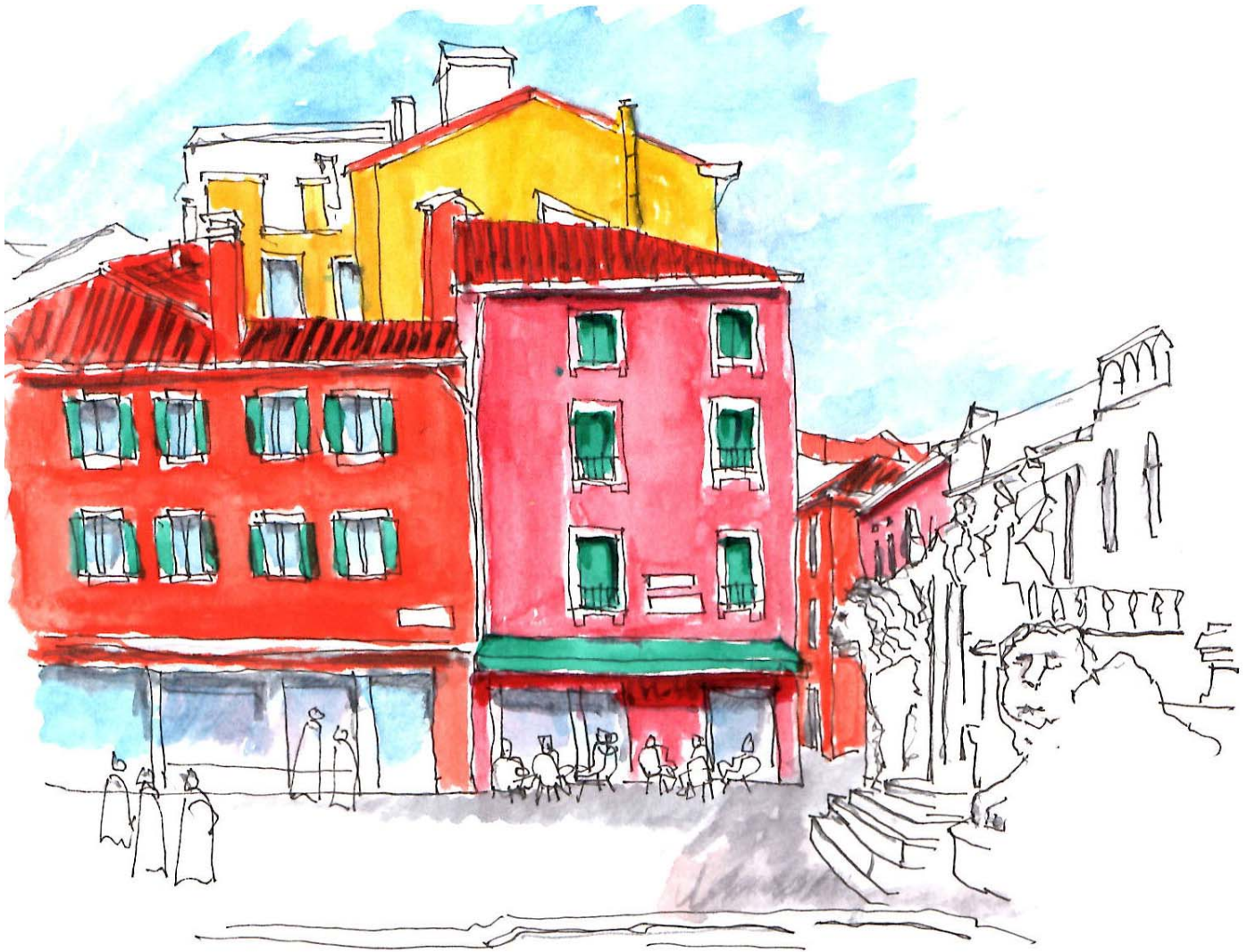
Ens vam hostatjar a prop del *Ponte Vecchio*, en el barri de *San Polo*, en un de les *calli* que donen a la *Riva del Vin*, un lloc ple de restaurants. Es tractava d'un tríplex amb una esplèndida loggia al capdamunt. A Venècia no es pot créixer ni cap a dalt ni cap a baix pel qual sovint es creix horitzontalment sobre les finques veïnes o amb discretes remuntes que l'*Ufficio delle Entrate* (cadastre) intenta controlar. Deixant a banda la situació legal del nostre habitatge les vistes des de la terrassa eren magnífiques.

⁶ J. W. Goethe, *Viatge a Itàlia*, Barcelona, 2001.

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

4. Vista d'una fonamenta de Venezia. (E.Dilmé).

Rodar per **Venècia** no és fàcil. Tota ella és un laberint de *calli* (carrers), *rughe* (carrers més importants), *salizade* (els primers carrers pavimentats), *rami* (carrers sense sortida), *liste* (els carrers que per estar davant d'ambaixades gaudien d'extraterritorialitat), *sotoportoghi* (pas cobert), *corti* (pati interior accessible), *fandamente* (carrer que voreja un canal), *rive* (fandamente més amples i sense parapet), *rii* (els petits canals), *campi*, *piazze*, *canali*... amb noms en venecià que recullen els *niziole* (ròtuls) que hi ha en les parets dels edificis. Una altra cosa és la numeració que no va per carrers sinó per barris. En cada barri es comença per l'u fins a enumerar tots i cadascun dels solars d'aquest. El *sestiere de*

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

Castello, que és el més gran dels sis de la ciutat, acaba amb el número 6.282. I si apareix una finca nova, cap problema, s'afegeixen lletres al número original i solucionat. Que bé que van els cartells grocs que indiquen els recorreguts més importants i, encara més, les aplicacions de mòbil. Així i tot a Venècia no cal tenir pressa!

El nostre sestiere, el de *San Polo* havia estat el centre de la ciutat i en l'actualitat és una altra de les zones animades a l'horabaixa. L'àrea delimitada pel *Campo de San Polo*, *Campo Santa Barbara*, amb la *calle Lunga*, i *Campo de Santa Margherita* està ple de cafès i restaurants. Un bon lloc per entrar en un *bacaro* i prendre uns *cichetti* o *crostini* e un'ombra (tapes amb un got de vi) o, com va ser el nostre cas, celebrar el sopar de cap d'any amb veïns del barri. Allà es troba l'esplèndida basílica de santa *Maria Gloriosa dei Frari*, amb el segon campanile més alt de **Venècia** després, com no, del de *San Marco*. Les seves naus estant plenes d'obres d'art: *Tiziano*, *Donatello*, *Bellini*, *Sansovino*... alhora que acullen les tombes de *Canova*, *Monteverdi*, *Tiziano*... En el barri es troba la curiosa botiga de màscares *Mondo Nuovo* de *Guerrino Lovato* que en la reconstrucció del *Gran Teatro de la Fenice* fer les escultures i baix relleus de la càvea (2003-2004). Recordo com vam poder gaudir de tant extraordinari treball quan el vam visitar de la ma d'en **Lluís Dilmé**, en aquella època un dels arquitectes que rehabilitaven el Gran Teatre del Liceo de Barcelona. A tocar del Gran Canal hi ha dues reformes dirigides per **Scarpa**: l'*Aula Mario Baratta* (1956) en *Ca' Foscari*, el centre principal de la *Universitat de Venècia*, i la *Fondazione Masieri*, projectada amb **Franca Semi** (1983). Aquest darrer situat en *Volta di Canal*, l'arc que el Gran Canal forma entre el *Ponte di Rialto* i el *Ponte dell'Accademia*, havia de ser el solar de la primera gran obra moderna a Venècia. Ni més ni menys que de **Frank Lloyd Wright**. El projecte (1954) va tenir en contra part de la població, però sobretot del mateix *Comune* que no venien amb bons ulls la modernitat en la seva ciutat, i menys d'un estranger. El servei tècnic comunal posar traves esgrimint una ordinació, rara vegada aplicada, que obliga a deixar una distància mínima entre edificis. Ni el veí, suposadament beneficiat per la norma comunal, volia que s'apliqués. La mort prematura de l'impulsor del projecte, el jove arquitecte i propietari del solar, **Angelo Masieri**, va acabar amb les poques

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

esperances de tirar-ho endavant. Igual sort tindran projectes com el nou hospital de **Le Corbusier** (1965); el centre de congressos de **Louis Kahn** (1969); el Palazzo del Cinema de **Rafael Moneo** (1991) o la nova seu de la IUAV d'**Enric Miralles i Benedetta Tagliabue** (1998) que, fins i tot, va arribar a encetar les excavacions abans de quedar parat i finalment anul·lat. En cap d'ells les administracions van ajudar massa.

5. Església de Santa Maria Gloriosa dei Frari (E.Dilmé).

A tocar de *San Paolo* hi ha el *sertiere Dorsoduro*, durant anys abandonat, però que darrerament ha experimentat un boom immobiliari sobretot en la part oriental convertint-se en el barri de moda amb els habitatges més cars. En *Dorsoduro*, i

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

sobre el *Gran Canal*, trobem la *Galleria dell'Accademia* (remodelada per **Carlo Scarpa** el 1960 i per **Tobia Scarpa** amb **Renato Codello** el 2013), la *Peggy Guggenheim Collection* al *Palazzo Venier dei Leoni* (reformat per **Th&Ma Architettura**, 2012-2017) i, a tocar de *Santa Maria de la Salute*, la "gran dama" com l'anomenava **Henry James**, el *Centro d'Arte Contemporanea de la Punta della Dogana* de **Tadao Ando** (2009) el mateix que quatre anys després reformarà el *Teatrino Grassi*. A prop, però ara mirant al canal della *Giudecca*, hi ha la *Fondazione Vedova*, antics magatzems de sal reformats per **Renzo Piano** el 2009, i la *Casa alle Zattere* d'**Ignazio Gardella** (1958) una encertada adaptació de la tradició constructiva veneciana al llenguatge contemporani.

Giudecca és el canal més ample de **Venècia** i la *fondamenta de la Zattere* un agradable espai pel passeig ple de cafès i restaurants. En ella es troba la *Pensione Calcina* on una placa recorda l'estada de **John Ruskin** autor de *Pedres de Venècia* i impulsor del corrent conservacionista en la restauració arquitectònica. Sense la seva aportació no es pot entendre aquesta disciplina. Davant, en l'illa de *Giudecca*, hi ha l'església del *Redentore* d'**Andrea Palladio** que s'alça el 1592 com a promesa per la fi de la pesta. Cada tercer diumenge de juliol se celebra la festa del *Redentore* que uneix amb un pont de barques l'illa de *Giudecca* amb la *fondamenta de la Zattere* a l'alçada de l'església del *Sant Esperit*. En aquesta illa diverses promocions d'habitatge han volgut mitigar els problemes residencials de la ciutat. Hi ha exemples reeixits com el complex Ex-Fregnam 1 i 2 d'**Iginio Cappai**, **Pietro Mainardis**, **Valerio Pastor** (1989-1998); el *Quartiere Residenziale IACP* de **Gino Valle** i **Giorgio Macola** (1986); la *Residenze Corte Cordoni* de **Luca Rossi** (2006) o el *quartiere Junghans* amb magnífics exemples de **Cino Zucchi** (2002) però, també, discutibles, com el conjunt del *Campo di Marte* amb obres de **Carlo Aymonino** (2004), **Aldo Rossi** (2004) i **Álvaro Siza** (2008-2016). En la veïna illa del *San Giorgio Maggiore* hi ha la basílica del mateix nom de **Palladio**, el *Teatro Verde* de **Luigi Vietti** i **Angelo Scattolin** (1954) i el deliciós *Laberinto Borges* de **Randall Coate** (2011) inaugurat en ocasió del 25è aniversari de la mort del cèlebre escriptor argentí.

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

6. Església de Santa Maria della Salute des del Gran Canal (E.Dilmé).

Anar a **Venècia** i no fer-ho a l'*Accademia* és un sacrilegi. Aquest cop no podia ser una excepció. **Bellini, Tiziano, Veronese, Canaletto, Tiepolo...** un no es cansa d'admirar-los. I ja no dic res si tens la sort que s'exposi, ja que rara vegada es fa, l'*Home de Vitruvi* de **Leonardo da Vinci**. Aleshores sí que pots dir que ets un afortunat.

En travessar el pont de fusta l'*Accademia* hom es pot endinsar pel *sestiere* de *San Marco* visitar el *Campo de Santo Stefano*, amb les seves paradetes de Nadal, seguir per *Campo San Maurizio*, ple de brocanTERS, passar per *Via XXII Marzo* i la *Salizzada de San Moisé* amb les seves botigues exclusives, per desembocar finalment a la famosa plaça de Sant Marc, l'únic espai de la ciutat que rep l'apel·latiu de *Piazza*. A l'esquerra de la basílica es troba la *Piazzeta dei Leoni* i, a la dreta, la *Piazzeta San Marco* amb el *Palazzo Ducale* i la *Biblioteca Marciana*, per *Palladio* l'edifici més bonic de la ciutat. El *campanile di San Marco*, ensorrat el 1904, va ser refet seguint la consigna *Com'era e Dov'era*, principi que s'ha consolidat com un dels criteris de la restauració monumental. En una contonada

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

de la plaça encara hi ha la botiga que **Scarpa** va fer per **Olivetti** (1958) tot i que actualment és un establiment de records. I no lluny d'allà l'extraordinària *Fondazione Querini Stampalia* (1961) un dels millors treballs de **Scarpa**.

Un dels recorreguts que ens agrada fer cada vegada que visitem la Serena República és passejar per la *Riva degli Schiavoni* fins al popular *Castello*. *Via Garibaldi* és el centre del *sestiere* ple de botiguetes i restaurants de barri, un lloc agradable i menys turístic. Continuar per la *Riva dei Partigiani* amb el magnífic monumento alla *Partigiana* (1968) de **Scarpa** per entrar als jardins de la *Biennale* amb pavellons de Suïssa (**Bruno Giacometti**, 1952), de Venezuela (**Carlo Scarpa**, 1954), Països Nòrdics (**Sverre Fehn**, 1962), Països Baixos (**Gerrit Rietveld**, 1954), Finlàndia (**Alvar Aalto**, 1956), Pavelló dels llibres (**James Stirling**, 1991)... L'impressionant *Arsenal* dona fe de la potència naval que va arribar a ser la república veneciana. Ara és una zona militar restringida i les seves enormes sales només són visitables durant les exposicions d'art. Hom pot trobar per arreu estàtues de lleó, símbol de la ciutat, i també boques de lleó. Aquestes es feien servir perquè els venecians anònimament es queixen de tot i de tothom. D'aquí ve que els serveis de correus de mig món, fessin servir el mateix recurs per decorar les bústies.

En aquest viatge vam anar a *Mestre*, a terra ferma, un barri popular de Venècia, concretament al *Teatro Toniolo*, a veure una divertida comèdia i sopar després, just davant, en un animat restaurant. Per Nadal sempre que podem anem al teatre i si estem fora de casa encara més. Conservem un bon record de l'anterior Nadal on de visita a Roma vam assistir a l'espectacle *La musica è pericolosa* de **Nicolo Piovani** en el magnífic *Parco della Musica* (2002) de **Renzo Piano**. Curiosament, aquest Nadal, l'autor de tantes bandes sonores del cinema italià, tornarà a ocupar amb el mateix programa el mateix auditori, la *Sala Petrassi*.

Esperem que aquesta coincidència sigui un presagi de normalitat i que aviat puguem tornar a **Venècia**, la trobem a faltar!!

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

7 i 8.- Església del Redentore vista lateral i frontal (E. Dilmé).

El darrer Nadal a Venècia

1.600 anys de la República Serena

9.- Cap d'any a Venècia. Desembre 2019. A presto!!

ENRIC DILMÉ
dr. arquitecte

T.+376 869 558 - www.enricdilme.com

Av. Fiter i Rossell 109 - local 2
AD700 Escaldes-Engordany - Andorra

Acabat d'escriure el desembre del 2021 a Escàs, La Massana, Andorra, dibuixos fets a Venècia el desembre del 2019.